

III

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ XX СТ. В СВІТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА НА КОНФЕРЕНЦІЇ В САН-ФРАНЦИСКО

Конференція в Сан-Франциско (25 квітня – 26 червня 1945 р.) увійшла в історію як конференція переможців над фашизмом у другій світовій війні. На ній було вирішено одне з найважливіших питань повоєнного устрою світу – закладено фундамент міжнародної організації безпеки – Організації Об'єднаних Націй. Україна і Польща стали членами-засновниками ООН, але шлях до цього виявився складним і нелегким.

Нова геополітична ситуація в результаті розпаду СРСР та відмови країн Східної Європи від політичних режимів радянського типу спричинила помітні зміни й на світовій арені – появу суверенних суб'єктів міжнародного права та життя. Звідти посилення уваги до зовнішньополітичних проблем наших держав в час, коли закладалися основи повоєнного устрою світу. В повідомленні здійснюється спроба висвітлити кроки української та польської дипломатії на міжнародній арені в переддень закінчення другої світової війни.

Принципові домовленості, що визначили загальні параметри майбутньої установчої конференції ООН, зокрема пов'язані з участю в її роботі України й Польщі, було схвалено на зустрічі керівників головних держав антигітлерівської коаліції в Криму. Вона відбулася 4-11 лютого 1945 р. в Ялті. Головним питанням, яке обговорили представники СРСР, США і Великобританії, стала проблема прискорення остаточного розгрому фашизму. Це змусило союзників прийняти принципові рішення щодо України як однієї з первинних членів Організації Об'єднаних Націй та створення польського уряду. Позиції головних держав антигітлерівської коаліції щодо представництва України та Польщі на установчій конференції ООН визначились вже в Криму.

Однак низка об'єктивних і суб'єктивних факторів, серед яких відзначимо дипломатичну рутину, посилювану політичними настроями впливових кіл західних країн перевірити міць і твердість свого союзника-суперника – СРСР, з одного боку, прагнення Москви швидко закріпити своє становище в Європі внаслідок перемоги над Німеччиною, – з другого, ускладнили й загальмували гармонійну реалізацію ялтинських домовленостей.

5 березня 1945 р. уряд США – країни, де мала відбутися установча конференція майбутньої організації миру й безпеки, запросив до Сан-Франциско представників урядів держав, що підписали Декларацію Об'єднаних Націй від 1 січня 1942 р. або приєдналися до неї до 1 березня 1945 р.¹ Йшлося про країни, які знаходились у стані війни хоча б з однією з держав осі та зобов'язувались не укладати сепаратного перемир'я чи миру з ворогом².

Для країн Європи, що зазнали небаченого лиха й руїни, вирішення проблем повоєнного мирного розвитку було життєво важливою справою – воно мало забезпечити умови, котрі усували б можливість виникнення нової світової війни. Від первинного складу конференції значною мірою залежали зміст і спрямованість Статуту майбутньої організації, напрями і спосіб її функціонування. Організація могла стати дієспроможною лише тоді, коли б в ній від самого початку були представлені країни, які винесли на собі основний тягар війни з фашизмом. Серед 10 запрошених європейських країн були всі учасники війни з фашистською Німеччиною та її сателітами – всі, крім України, Польщі та Білорусі³.

Стосовно Польщі, зокрема, іронія долі полягала в тому, що вона була не тільки країною, нападом на яку розпочалася друга світова війна. Одним з перших документів воєнної доби щодо створення нової міжнародної організації безпеки була "Декларація Уряду Радянського Союзу та Уряду Польської Республіки про дружбу та взаємодопомогу" від 4 грудня 1941 р. "Після переможної війни та відповідного покарання гітлерівських злочинців завданням Союзних Держав буде забезпечення міцного та справедливого миру. Це може бути досягнуто лише новою організацією міжнародних відносин, в основі якої лежатиме об'єднання демократичних країн в міцний союз, – підкреслювалось в документі. – При створенні такої організації вирішальним моментом повинна бути повага до міжнародного права, підтриманому колективною збройною силою всіх Союзних Держав. Лише за цієї умови може бути відновлена Європа, зруйнована німецькими варварами, і може бути створена гарантія, що катастрофа, викликана гітлерівцями, ніколи не повториться"⁴.

Питання про запрошення на конференцію в Сан-Франциско України та Польщі стало певним "випробуванням сил" головних держав антигітлерівської коаліції на міжнародній арені. В ході другої світової війни СРСР здобув статус великої світової держави, проте у боротьбі з Німеччиною зазнав величезних людських та матеріальних втрат, які суттєво вплинули на його економіку. В таких обставинах одним з першочергових завдань радянської зовнішньої політики стало створення, як наголошено в новітніх працях російських вчених, "поясу безпеки" антинімецького спрямування на західних кордонах СРСР⁵. Для країн Східної Європи така політика відповідала їх життєвим інтересам – німецький фактор об'єднував та обумовлював орієнтацію на Москву представників різних політичних течій.

Зокрема, польський соціаліст Я.Станьчик підкреслював: "Мова не йде в даному випадку про особливу любов до СРСР, але війна – це ліквідація нашої незалежності, а можливо, і фізичного існування. Адже до танцю буде запрошена Німеччина. Тут немає різниці у поглядах, і це потрібно сказати"⁶.

Для України участь у конференції знаменувала вихід нашої держави на міжнародну арену після понад 20-річної перерви. Це стало можливим внаслідок конституційних змін (1 лютого 1944 р.), за якими радянські республіки отримали значні права в галузі зовнішньої політики, в тому числі право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди, призначати й відкликати власних повноважних представників в інших державах, приймати вірчі та відкличні грамоти дипломатичних представників зарубіжних країн⁷. Як вже зазначалось, остаточно питання щодо первинних членів ООН було вирішено на Кримській конференції 1945 р., яка стала кульмінацією політичного, економічного й військового співробітництва головних держав антигітлерівської коаліції у війні. Саме там було узгоджено, що Україна та Білорусія, як радянські республіки, що внесли вагомий вклад в перемогу над фашизмом та зазнали величезних втрат у своїй боротьбі, будуть запрошені самою конференцією та візьмуть участь в її роботі⁸.

Але Сполучені Штати, як зазначає Є.Є. Камінський, "зайняли спочатку жорстку позицію щодо окремого членства в ній (ООН – О.К.) УРСР"⁹. Після гострих дискусій, що тривали не тільки від Ялти до Сан-Франциско, але й після того, як конференція розпочала свою роботу, 30 квітня 1945 р. на п'ятому пленарному засіданні було прийнято резолюцію щодо запрошення як первинних членів міжнародної організації України та Білорусії, представники котрих мають якнайскоріше взяти участь у роботі конференції¹⁰. Негайно постановою уряду було остаточно затверджено склад української делегації "для участі в роботах Конференції Об'єднаних Націй в Сан-Франциско по виробленню Статуту загальної міжнародної організації для підтримання миру й безпеки"¹¹.

Головою делегації було призначено народного комісара закордонних справ УРСР Д.З.Мануїльського – відомого й на Заході авторитета в галузі міжнародної політики. Крім заступника голови Раднаркому УРСР І.С.Сеніна, у складі делегації була широко представлена українська наукова громадськість – віце-президент АН УРСР, директор Інституту біохімії АН УРСР О.В.Палладін, ректор Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка геолог В.Г.Бондарчук, вчений секретар Академії наук УРСР член-кореспондент АН УРСР лісівник та ґрунтознавець П.С. Погребняк, директор Інституту історії АН УРСР професор М.Н.Петровський. Організаційно фахову діяльність делегації мали забезпечити представники молодшої української дипломатії, надалі – відомі історики – помічник наркома, секретар делегації О.Д.Война та помічник голови

делегатії, відповідальний референт Політичного відділу НКЗС УРСР, майбутній постійний представник України в Організації Об'єднаних Націй П.П.Удовиченко. Як спеціальний кореспондент центральних українських газет з делегацією поїхав відомий літературознавець й журналіст Л.М.Новиченко. Загалом до складу делегації входило 12 чоловік¹².

Історія засвідчила, що для української дипломатії участь у роботі конференції в Сан-Франциско була не тільки можливістю заявити на міжнародній арені про існування такої держави – України, але й спробою відстояти гідне місце у світовому співтоваристві, першим кроком для чого було створення ООН. Успішно під головуванням керівника зовнішньополітичного відомства України працював перший комітет першої комісії, що мав підготувати текст вступу й першого розділу Статуту – про цілі та принципи організації. Крім того, Д.З. Мануїльський входив до Керівного комітету та брав участь у роботі першого комітету третьої комісії, де розглядались структура й процедурні питання Ради Безпеки – головного органу майбутньої організації. Розподіл обов'язків між іншими членами української делегації був таким: О.В. Палладін працював у першому й другому комітетах першої комісії, в яких визначався склад ООН, вирішувались питання щодо членства держав в організації. М.Н. Петровський брав участь у роботі другого й третього, а В.Г.Бондарчук – першого та четвертого комітетів другої комісії, де розроблялись проблеми, пов'язані з діяльністю Генеральної асамблеї – її повноваженнями, економічним та соціальним співробітництвом, системою опіки. І.С.Сенін працював у комітетах третьої комісії, робота яких була пов'язана з структурою, процедурними питаннями, повноваженнями Ради Безпеки. П.С.Погребняк став членом комітетів четвертої комісії, що розглядала положення про Міжнародний суд та правові питання¹³.

Відзначимо й активну підтримку делегацією України справедливих вимог Польщі та її народу. 22 травня 1945 р. в Сан-Франциско на прес-конференції голова української делегації нарком закордонних справ УРСР Д.З. Мануїльський виклав основні напрями зовнішньої політики України, її позицію з принципів питань повоєнного розвитку. Варта уваги заява Д.З. Мануїльського щодо політики УРСР стосовно свого найбільшого західного сусіда – Польщі: "Ми, українці, кровно зацікавлені... у незалежній Польщі, що проводить свою власну політику, яка відповідає інтересам її народу, дружньо співробітничав з усіма Об'єднаними Націями... Ми, українці, в інтересах нашої безпеки зацікавлені у дружній Польщі"¹⁴. Ці слова керівника зовнішньополітичного відомства України ще раз засвідчують наступність і послідовність основних принципів української дипломатії.

Для Польщі шлях на конференцію був набагато складніший, ніж для України головним чином через боротьбу великих держав антигітле-

рівської коаліції за сфери впливу в повоєнній Європі. Гострота суперечностей щодо “польського питання”, що перетворилися на початок “холодної війни” в Європі, пояснювалося геополітичним становищем Польщі між переможним СРСР та переможеною Німеччиною.

Не зважаючи на об’єктивну необхідність запрошення для участі в конференції діючого в Польщі Тимчасового уряду, в разі, якщо питання формування Уряду національної єдності не буде вирішено остаточно до початку роботи конференції, “як того, що здійснює владу на всій території Польщі та користується підтримкою польського народу”¹⁵, західні держави не погодились з такою пропозицією. Курс СРСР, з одного боку, США та Великобританії, – з другого, на підтримку різних політичних сил Польщі і відповідно їх урядових структур, позначався на внутрішньому становищі в самій країні. Питання про принципи національно-державного відродження вирішувались у гострій політичній боротьбі, на яку не могла не вплинути позиція головних держав антигітлерівської коаліції. Як зазначав 10 травня 1945 р. в Москві генеральний секретар ЦК ППР В. Гомулка, факти відсутності Польщі на конференції в Сан-Франциско через невизнання західними державами Тимчасового уряду “...впливають, посилюють роботу реакції, сприяють формуванню ворожих настроїв... Особливо ж цей випадок вплинув на інтелігенцію, що чекає, які будуть зміни. Так що політичне становище не сприяє зміцненню позицій уряду в країні”¹⁶.

Існування двох основних течій в польському русі Опору, кожна з яких мала власні збройні сили, призвели до своєрідного “двовладдя” в окремих районах під час визволення Польщі¹⁷.

1 вересня 1944 р. у Москві відкрилось представництво Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ – тимчасового польського урядового органу, створеного на початку визволення Польщі від німецьких загарбників) – єдиного офіційного представництва звільненої Польщі на міжнародній арені. У Москві в серпні й жовтні 1944 р. проходили й переговори представників ПКНВ та лондонського уряду С. Миколайчика про створення уряду національної єдності¹⁸.

З другого боку, після загарбання Польщі німцями Великобританія надала притулок її державним діячам. Створений ними уряд, відомий як лондонський еміграційний уряд, протягом війни керував досить впливовою гілкою польського руху Опору і Армією Крайовою. Офіційний Лондон, заперечуючи право ПКНВ представляти Польщу на міжнародній арені, в той же час активно не протидіяв створенню у Лондоні представництва ПКНВ, тим самим визнаючи існування у визволеній Польщі дієздатного органу влади – ПКНВ. Наприкінці жовтня 1944 р. розпочало свою діяльність – *de facto* – представництво ПКНВ у Лондоні¹⁹.

31 грудня 1944 р. ПКНВ було перетворено на Тимчасовий уряд Польської Республіки²⁰, 2 січня 1945 р. Тимчасовий уряд Польської Республіки заявив про початок своєї діяльності та бажання встановити дипломатичні відносини з державами антигітлерівської коаліції (23 країнам були відправлені відповідні ноти)²¹. З головних держав антигітлерівської коаліції його визнав лише СРСР (5 січня 1945 р.). Надзвичайним і повноважним послом СРСР у Польщі був призначений В.З. Лебедев, недавній (1943-1944 рр.) посол СРСР при союзницьких емігрантських урядах у Лондоні²².

Підтримка західними державами польського еміграційного уряду після створення Тимчасового уряду Польської Республіки поставила країну на грань громадянської війни.

В Сан-Франциско ситуація склалась більш сприятливо для України, ніж для Польщі. 25 червня 1945 р. дев’яте пленарне засідання конференції у Сан-Франциско схвалило Статут Організації Об’єднаних Націй, Статут Міжнародного Суду та Угоду про Підготовчу комісію. 26 червня відбулися підписання Статуту ООН та заключне засідання конференції. Серед країн, представники яких поставили свої підписи під Статутом ООН 26 червня 1945 р., була і Україна.

28 червня 1945 р. після переговорів політичних діячів Польщі у Москві (17-21 червня 1945 р.) у Варшаві було створено Уряд національної єдності на основі ідеї соціально-політичного компромісу комуністів з широким спектром антифашистських сил, що відображали інтереси різних соціальних груп. Наприкінці червня – на початку липня 1945 р. його визнали держави антигітлерівської коаліції. Міністр іноземних справ Польщі – відомий громадський діяч, один з лідерів Стронніцтва демократичного В. Жимовський поставив свій підпис під статутом ООН 16 жовтня 1945 р. – за тиждень (24 жовтня 1945 р.) до вступу його в силу.

Реалії життя врешті решт перемогли. І Україна, і Польща виступають як члени-засновники Організації Об’єднаних Націй. З одного боку, це засвідчує міжнародне визнання внеску національно-визвольної боротьби українського та польського народів проти фашистської Німеччини. З іншого боку, – потрібно визнати, що шлях цих держав на міжнародну арену значною мірою був зумовлений національними та геополітичними інтересами головних держав антигітлерівської коаліції.

Історія запрошення на конференцію в Сан-Франциско України та Польщі певною мірою відбивала нове співвідношення сил на міжнародній арені, стала своєрідною пересторогою на шляху подальшого розвитку міжнародних відносин – це був початок блокового протистояння періоду “холодної війни” та біполярної структури світу.

Примітки:

1. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: Сб. документов. – М.: 1980. Т. 5: Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско (25 апреля – 26 июня 1945 г.) (далее – Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско...). – С. 61.
2. Див. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Документы и материалы. Т. 1: 22 июня 1941 г. -31 декабря 1943 г. – М.: 1946. – С. 194.
3. Про Білорусь у цьому матеріалі спеціально не йдеться.
4. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. УП: 1939-1943 гг. – М.: 1973. – С. 257.
5. Див.: Холодная война: Новые подходы, новые документы. – М.: 1995; Сталинское десятилетие холодной войны: факты и гипотезы. -М.: 1999.
6. Цит. за: Советская внешняя политика в годы “холодной войны” (1945-1985). Новое прочтение. – М.: 1995. – С. 74.
7. Див.: Україна і зарубіжний світ. К.. 1970. – С.326-328; Нариси з історії дипломатії України. К.: 2001. – С. 551- 553.
8. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.: Сб. документов. – М.: 1980. Т. 4: Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.). – С. 274.
9. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз. К.: 1996. – С.257-258.
10. Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско. С. 181.
11. Архів МЗС України, ф. Справ постійного зберігання за 1944-1957 рр. Основна діяльність. Спр. 62, арк. 4.
12. Архів МЗС України, ф. Справ постійного зберігання. Спр. 3, арк.. 2-15.
13. Архів МЗС України, ф. Справ постійного зберігання. Спр. 2, арк.. 67-68.
14. Архів МЗС України, ф. Справ постійного зберігання, спр.5, арк. 143,145.
15. Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско. – С. 69.
16. СССР – Полила. Механизмы подчинения. 1944 – 1949. Сборник документов. М.: 1995. – С. 123.
17. Див.: Восточная Европа в документах российских архивов: 1944-1953 гг. Т. 1: 1944-1948. – Москва – Новосибирск.: 1997. – С. 65-71.
18. Див.: Советский фактор в Восточной Европе: 1944-1953.Т. 1. 1944-1948. Документи. М.: 1999. – С. 67-89.
19. Polska Niepodległa, 1945, stycz.
20. Odbudowa Panstwa Polskiego w latach 1944 - 1946: Najwazniejsze dokumenty i informacje. – Warszawa: 1947. – S. 16,17.
21. Tomasyewski D.G. Walka Związku Radzieckiego na arenie międzynarodowej o uznanie ludowego panstwa polskiego (lipiec 1944 - czerwiec 1945). - In: 20 lat Ludowego Wojska Polskiego: II sesja naukowa poswiecona wojnie wyzwolenczej narodu polskiego 1939-1945. – Warszawa, 1967. – S. 911.
22. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. УШ. – С. 334.

